

Paulus, Luther, Berggrav og Bonhoeffer

Romerne 13,1–7 har vært en omstridt tekst i deler av kirkens historie – ikke minst innen den lutherske tradisjonen, der mange teologer har brukt teksten som begrunnelse for en uforbeholden lydighet mot øvrigheten – fordi den er «innsatt av Gud». Etter manges oppfatning har Luthers toregimentslære bidratt til å sementere dette synet på de kristnes forhold til staten.

En av dem som i forrige århundre kritiserte en slik forståelse, var biskop Eivind Berggrav (1884–1959) – slik det fremgår av Gunnar Heienes artikkel i dette heftet. Nå kan man spørre om de som har kritisert Luther, alltid har kjent reformatorens egne tekster godt nok. Allerede Luthers tidlige skrift *Om den verdslige øvrighet* (1523) viser at han ikke forfektet noen form for servilitet overfor øvrigheten. Skriftets to første deler bærer overskriftene «Hvor langt går borgernes lydighetsplikt?» og «Hvor går grensene for den verdslige øvrighet?». Det faktum at spørsmålene formuleres, indikerer at det ikke er tale om en absolutt lydighet eller en ubegrenset makt for øvrigheten. Det siste sies da også eksplisitt: Luther siterer Apg 5,29 og sier at dette ordet «klart setter en grense for den verdslige styremakten. For dersom en måtte rette seg etter alt det verdslige styremakter krevde, ville det være overflødig å si: En skal lyde Gud mer enn mennesker». ¹ Selv med dette utgangspunktet vil det imidlertid måtte diskuteres *når* grensen er overskredet.

Samtidig med at Berggrav beskjefteget seg med dette spørsmålet i Norge, var det et stadig mer akutt spørsmål for mange tyske teologer. En av dem som tydeligst gikk inn i problematikken, var Dietrich Bonhoeffer (1906–1945). I sin velkjente bok *Nachfolge* fra 1937 (på norsk kjent under tittelen «Lydighetens vei» eller «Etterfølgelse») skriver han både om den enkelte kristnes etterfølgelse av Kristus – og om hvordan kirken som fellesskap skal virkelig gjøre dette. I forbindelse med det siste skriver han relativt utførlig om Rom 13. Han understreker at dette er en tekst rettet til kristne, ikke til myndighetene. Derfor skal kristne være lydige mot øvrigheten, slik Paulus sier. Men Bonhoeffer minner også om at Gud er herre over myndighetene – og med henvisning til Paulus' ord om at øvrigheten ikke bærer sverd uten grunn (Rom 13,4), skriver han: «Ingen styresmakt kan bruke disse ordene som en guddommelig godkjenning» – og videre: «En makthaver (ἄρχων) som hører disse ordene, kan aldri ta dem som en godkjenning av måten han styrer på. I stedet får han i oppdrag å være Guds tjener, til beste for en kristenhet som gjør det gode. Og med dette som oppdrag vil han måtte vende om.» ²

1. Martin Luther, *Verker i utvalg*, bd. 3 (red. I. Lønning og T. Rasmussen; Oslo: Gyldendal, 1980), 187.

2. Dietrich Bonhoeffer, *Etterfølgelse* (overs. K. Grønvik; Oslo: Luther, 2010), 231.

Understrekningen av at styresmaktene skal være en Guds tjener «som skal fullbyrde hans straff over den som gjør det onde», er en forsiktig formulert kritikk av forholdene i Tyskland etter at Hitler kom til makten. Men i realiteten var Bonhoeffer langt mer kritisk til nazi-regimet – noe som til slutt skulle koste ham livet.

Våren 1933, kort etter at Hitler hadde blitt kansler, ble det vedtatt en lov som forbød personer av ikke-arisk opprinnelse å inneha offentlige embeter. Dermed hadde rasetenkningen fått politiske konsekvenser – ikke bare for jøder, men også for personer som hadde en eller flere jødiske forfedre – selv om de var assimilert og regnet seg som tyskere og/eller hadde konvertert til kristendommen. Nazi-myndighetene prøvde også å få den evangeliske kirke til å følge denne loven. Det resulterte i at Bonhoeffer holdt et foredrag i april 1933, «Die Kirche vor der Judenfrage».³ I dette foredraget taler Bonhoeffer om øvrighetens gudgitte oppgaver – å sørge for rett og orden («Recht und Ordnung»). Dette er statens domene, men kirken kan med rette stille spørsmål om staten virkelig skaper og opprettholder rett og orden. Og hvis staten griper inn i kirkens forkynnelse og kirkens tro, går den ut over sin egentlige oppgave og må stilles til ansvar for dette.

Kirken har tre muligheter i en slik situasjon. For det første kan kirken stille spørsmål ved legitimiteten til statens handlinger – i lys av det som er statens oppgaver. For det andre kan og bør kirken ta seg av dem som blir offer for statens illegitime handlinger. Dette er kirken forpliktet til å gjøre – også når ofrene ikke tilhører den kristne menigheten. For det tredje har kirken mulighet til ikke bare å forbinde sårene til dem som har «falt under hjulet, men også å stoppe selve hjulet».

Bonhoeffer sier videre at kirken ikke kan la staten foreskrive hvordan man skal forholde seg til sine medlemmer. Den som er døpt, tilhører kirken uansett om man er jøde eller hedning. Å være jøde har dessuten ikke med biologi eller rase å gjøre; det er et religiøst begrep.

Det er flere likhetstrekk mellom Berggrav og Bonhoeffer i deres syn på kirkens forhold til øvrigheten. Men det er også noen forskjeller. Mens Berggrav (og andre kirkeledere under andre verdenskrig) hadde begrenset engasjement for jødernes sak, var det dette som utløste Bonhoeffers kritikk av statsmakten. Det hang åpenbart sammen med et annet ekklesiologisk faktum: nærværet av dømte jøder i de evangeliske kirkene. Dermed ble «jodespørsmålet» også et ekklesiologisk spørsmål – slik det også var for Paulus (Rom 9–11).

Hallgeir Elstad og Reidar Hvalvik

3. *Dietrich Bonhoeffer Werke* (17 bd.; Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1987–2012), 12:349–58.